

ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ПРОФОРІЄНТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Отрощенко Н. Л.

ВСТУП

Цілком очевидно, що розвиток людства набирає дедалі динамічнішого характеру, зміна ідей, знань, технологій відбувається швидше, ніж зміна людського покоління. Сучасний діловий і професійний світ гостро потребує професійно мобільних людей, які готові приймати зважені самостійні рішення й нести відповідальність за їх утілення в життя, здатні успішно та ефективно знаходити й реалізовувати себе в соціально-економічних умовах, що швидко змінюються, у зв'язку з пошуком, плануванням, вибором і влаштуванням власної професійної кар'єри.

На жаль, випускники закладів загальної середньої освіти є найменш підготовленими до вимог сучасного глобалізованого світу. На стадії дотрудової соціалізації молода людина стикається із серйозними проблемами. Саме на цій стадії (період ранньої юності) відбувається процес вибору професії – вибору власне життєвого шляху, вибору долі. Зміст, форми й методи профорієнтаційної роботи в школі не забезпечують досягнення основної мети професійної орієнтації сьогодення – формування конкурентоспроможної соціально-успішної особистості як суб'єкта соціально-професійного самовизначення.

Заклад загальної середньої освіти ми розглядаємо не лише як інститут базової освіти, а і як соціально-педагогічний центр виховання людини з інноваційним типом мислення й формування в неї комплексу якостей сучасної соціально-успішної особистості (насамперед спрямованості, самоусвідомлення, відповідальності, асертивності), які сприятимуть соціально-професійній адаптації чи зміні професії на суміжну, а в подальшому забезпечать повну самореалізацію особистісних потенційних можливостей. Провідну роль тут відіграє соціальний педагог, який повинен бути організатором і координатором у розв'язанні проблеми соціально-професійного самовизначення старшокласників.

Профорієнтаційній проблематиці приділяють увагу дослідники різних наук – філософії, економіки, соціології, медицини, психології й педагогіки (К. Абульханова-Славська, В. Андреев, О. Грішнова,

О. Давидова, О. Джура, В. Дрижак, Є. Климов, А. Ковальова, Л. Користильова, Г. Костюк, В. Левін, Є. Павлетюнков, К. Платонов, Е. Рутенбург, Л. Рябова, І. Прокопенко, Т. Ніколаєва, В. Хільковець й ін.). Особливе місце посідають роботи, присвячені питанням організації професійної орієнтації учнів закладу загальної середньої освіти й особливостям їхнього соціально-професійного самовизначення. Це дослідження П. Атутова, Г. Балла, В. Вакуленко, А. Вихруща, Є. Головаха, Н. Григор'євої, В. Кавецького, О. Капустіної, О. Коротун, С. Мазуренко, М. Пряжникова, І. Уличного, Б. Федоришина та ін. Проблематику соціально-психологічної готовності учнів до свідомого вибору професії розглянуто в дослідженнях О. Вітківської, Ю. Гільбуха, М. Гінзбурга, М. Лукашевича, А. Масанова, В. Матвієвського, Л. Мітіної, О. Носкова, Г. Резапкіної, П. Шавира.

Під час аналізу теорії й практики з досліджуваної проблеми виявлено суперечності між об'єктивною потребою сучасної економіки в конкурентоспроможних фахівцях і несформованістю якостей соціально-успішної особистості в молоді, яка включається в ринкові відносини; прагненням до повної соціально-професійної самореалізації особистості й реальною здатністю старшокласників діяти для досягнення поставленої мети; сучасними вимогами до характеру та змісту професійної діяльності соціального педагога щодо трудової соціалізації учнів і відсутністю теоретико-методичних розробок соціально-педагогічного аспекту профорієнтації в закладі загальної середньої освіти.

1. Теоретико-методологічні засади дослідження процесу професійної орієнтації здобувачів загальної середньої освіти

В історії розвитку вітчизняної педагогічної думки проблема профорієнтації, що полягає в комплексі заходів, використовуваних з метою створення сприятливих можливостей для процесу прийняття рішень школярами в питаннях, пов'язаних із вибором напрямку професійної діяльності, завжди посідала центральне місце.

Зазначимо, що у вітчизняній літературі одним із найбільших авторитетів у проблемах профорієнтації в психології є Б. Федоришин, а в соціології – Є. Головаха. У Росії, відповідно, у психології – Є. Климов, у соціології – В. Шубкін. У фаховій літературі найбільш розробленими є проблеми самовизначення (О. Вітківська, Є. Климов, М. Пряжников, О. Туриніна) та самопізнання (В. Носков, С. Сергєєва, П. Тігер). Також опрацьовано близькі до них питання самоідентифікації (Н. Кривоконь), самосвідомості (А. Деркач, О. Москаленко, В. Пятін, Є. Селєзньова). Підкреслено активну роль індивіда у виборі професії завдяки аналізу питань самоутвердження (Л. Чупріна), саморозвитку

(Є. Єфімова), самоорганізації (А. Клименко), самотренування (І. Ладанов) і навіть самоменеджменту (М. Лукашевич, О. Лукашевич). Також сюди варто зарахувати теми опанування собою (В. Коваленко) і самостійності у вирішенні проблем профорієнтації (Я. Крушельницька). На жаль, ні вікова психологія, ні психологія профорієнтації не сформували чіткої концепції процесу професійного самовизначення, якими могла б скористатися практична профорієнтація¹.

Варто відзначити, що соціальна педагогіка також недостатньо приділяє уваги питанням соціально-професійного самовизначення особистості школяра в сучасних жорстких ринкових умовах. Але в процесі аналітичної роботи нами виділено цікаві наукові ідеї, теорії, концепції, а саме: концептуальну модель розвитку конкурентоспроможної особистості Л. Мітіної, згідно з якою як об'єкт розвитку розглянуто інтегральні характеристики особистості (спрямованість, компетентність, гнучкість); як фундаментальну умову – перехід на більш високий рівень самосвідомості; як психологічний механізм – перетворення власної життєдіяльності на предмет практичного перетворення; як рушійні сили – суперечливу єдність «Я-дієвого», «Я-відображеного» та «Я-творчого»; як результат розвитку – творчу самореалізацію, досягнення неповторності особистості; концепцію поліфункціональності С. Чистякової, відповідно до якої найбільш перспективною є модель фахівця, котрий синтезує в діяльності все різноманіття функцій, що впливають зі складних завдань сучасного конкурентоспроможного підприємства будь-якого типу, і психологічно готовий до різноманітних видів професійної діяльності; упроваджену Н. Рототаєвою в школі соціального успіху модель соціопедагогічної взаємодії, орієнтовану на активну позицію зацікавленої співпраці школи, сім'ї й дитини у вирішенні завдань її навчання, виховання, розвитку, професійного самовизначення, завдань нівелювання й створення ситуації позитивної взаємодії з навколишнім середовищем.

Аналіз термінів і понять свідчить, що немає необхідності давати власне формулювання поняття професійної орієнтації. Ми вважаємо за доцільне прийняти для себе поняття професійної орієнтації, запропоноване Л. Столяренко: профорієнтація – міждисциплінарний науковий напрям, який вирішує прикладні завдання оптимального регулювання процесу професійного самовизначення особистості в її інтересах і в інтересах суспільства. Важливим психологічним моментом, що визначає успіх профорієнтації, є своєрідна «готовність» (емоційна та мотиваційна) до освоєння тієї чи іншої професії. Вибір

¹ Джура О.Д. Освіта в системі факторів професійного самовизначення особистості : автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2004. С. 9.

професії, який людина здійснює внаслідок аналізу внутрішніх ресурсів і шляхом співвідношення їх із вимогами професій, є основою самоутвердження особистості в суспільстві, одним із головних рішень у житті². Разом із тим вважаємо за необхідне ввести в дослідження термінологічну конструкцію «соціально-професійна орієнтація», яку розуміємо як напрям професійної діяльності соціального педагога щодо формування та розвитку в учнів інтегральних якостей конкурентоспроможної соціально-успішної особистості.

Варто наголосити, що питання професійного самовизначення здобувачів закладів загальної середньої освіти є досить об'ємними й деякою мірою фундаментальними в розгляді проблем розвитку особистості. Саме професійна діяльність дає можливість реалізувати основні замисли свого життя, тому вона є провідною для багатьох дорослих людей. Проблеми, спрямовані на свідомий вибір професії в сучасному суспільстві, має бути вирішено комплексно – у поєднанні соціально-економічного, психофізіологічного та психолого-педагогічного підходів. Отже, ми вважаємо, що повноцінне включення особистості старшокласника до дорослого життя, його функціонування в житті як успішної людини, у якій сформовано якості затребуваного професіонала на ринку праці, неможливе без його цілеспрямованого комплексного виховання в процесі дотрудової соціалізації. Вона передбачає оволодіння учнями вміннями й навичками впевненої поведінки, набуття культури поваги однієї людини до іншої, формування власного професійного плану й розвиток здатності до його реалізації. До речі, Н. Рототаєва доводить, що життя складається успішно для тих, хто:

- володіє інформацією, уміє її шукати, опрацьовувати й використовувати;
- здоровий і з дитинства навчився турбуватися про власне здоров'я, фізичну форму, працездатність;
- має уявлення про гуманістичні життєві цінності й визначає їх своїми;
- має гарну роботу, яка відповідає його очікуванням і здібностям, необхідну для цієї роботи кваліфікацію;
- має волю й витримку для вирішення проблем і подолання обов'язкових у житті кожної людини труднощів;
- уміє жити й терпимо взаємодіяти у великому людському гуртожитку;

² Столяренко Л. Педагогическая психология : учебное пособие. Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. С. 406.

– отримує задоволення від праці – інтелектуальної, фізичної, духовної, від оновлення й удосконалення власної майстерності, не боїться труднощів і вмє самостійно будувати й реалізовувати свої життєві плани;

– спроможний управляти собою, стримувати свої бажання, розумно обмежувати потреби.

У цьому, на думку авторів, і ми цілком згодні з ними, полягають базисні характеристики особистості, які сприяють досягненню будь-яких ідеалів і цілей, є запорукою щастя людини, її успішності³.

Виділимо основні аспекти соціально-професійного становлення особистості:

1. Професійне самовизначення – це вибіркоче ставлення індивіда до світу професій загалом і до конкретної обраної професії зокрема.

2. Ядром професійного самовизначення є свідомий вибір професії з урахуванням своїх особливостей і можливостей, вимог професійної діяльності й соціально-економічних умов.

3. Професійне самовизначення здійснюється протягом усього професійного життя (особистість постійно рефлексує, переосмислює своє професійне буття й самоутверджується в професії).

4. Професійне самовизначення є важливою характеристикою соціально-психологічної зрілості особистості, її потреби в самореалізації⁴.

Зміст системи діяльності соціального педагога з профорієнтації реалізується через соціально-педагогічний супровід і підтримку процесу професійного самовизначення старшокласників. Провідною діяльністю, у контексті якої формуються й розвиваються інтегральні якості успішної особистості, вважаємо конструктивне спілкування та взаємодію, що відбуваються в різноманітних, значимих для партнерів, видах діяльності. Ними можуть бути тренінгові заняття, психологічні практикуми, конференції тощо. Це може бути й звичайний урок, але соціальному педагогові необхідно провести відповідну роботу з учителями⁵.

В організації й проведенні профорієнтаційної роботи з підготовки школярів до професійного самовизначення необхідно проявляти велику

³ Школа социального успеха (Прогнозы. Ожидания. Действительность) / под общ. ред. Н.А. Реуцкой, Н.А. Рототаевой. 4-е изд. Москва : Изд-во МГУП, 2000. С. 14.

⁴ Столяренко Л. Педагогическая психология : учебное пособие. Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. С. 407.

⁵ Школа социального успеха (Прогнозы. Ожидания. Действительность) / под общ. ред. Н.А. Реуцкой, Н.А. Рототаевой. 4-е изд. Москва : Изд-во МГУП, 2000. С. 36.

гнучкість, оскільки в умовах ринку праці їм ніхто не гарантує оплачувану роботу протягом усього трудового життя, тим більше пов'язану з однією й тією самою професією. Виходячи із цього, одним із основних завдань соціально-професійної орієнтації має бути сприяння формуванню та розвитку в школярів таких якостей, як здатність до професійного вдосконалення, готовність переключатися з однієї діяльності на іншу, тобто бути професійно й соціально мобільним.

Отже, головна мета профорієнтаційної діяльності соціального педагога – створення системи діяльності закладу загальної середньої освіти для усвідомленого вибору професії, відповідних соціально-педагогічних умов, які здатні викликати до життя творчі сили самої особистості, дати їй простір для саморозвитку й самореалізації. Тобто профорієнтація має бути засобом активізації внутрішніх резервів і можливостей людини, створення умов для формування в неї здатності до самостійного й усвідомленого рішення про вибір професії, самореалізації в майбутній професійній діяльності.

У результаті аналізу реальної практики соціально-профорієнтаційної діяльності соціального педагога закладу загальної середньої освіти одержано дані, що свідчать про потребу сучасних старшокласників в активізації самопізнання, створенні відповідних соціально-педагогічних умов для формування якостей успішної конкурентоспроможної особистості. На підставі вищезгаданих позицій ми будували цілісну систему діяльності соціального педагога із соціально-професійної орієнтації здобувачів загальної середньої освіти.

2. Розроблення й упровадження системи роботи соціального педагога із соціально-професійної орієнтації здобувачів загальної середньої освіти

У сьогоднішньому діловому й професійному світі гостро необхідні професійно мобільні люди, які готові грамотно приймати самостійні рішення та нести відповідальність за їх утілення в життя, здатні успішно й ефективно знаходити та реалізовувати себе в соціально-економічних умовах, що швидко змінюються, у зв'язку з пошуком, плануванням, вибором і влаштуванням своєї професійної кар'єри. Навіть бувалу дорослу людину, яка пройшла в житті через горнило багатьох проблемних ситуацій, такі питання й вимоги можуть поставити в, здавалось би, безвихідне становище. Це тим паче справедливо для старших підлітків, які закінчують школу й тільки вступають у самостійне трудове життя. Перед ними такі проблеми постають у всій повноті й рельєфності. Їм у край важливо знати про можливі «підводні камені» на шляху до професійної кар'єри, бути

готовими не розгубитися, зіткнувшись із ними, уміти з честю розв'язати життєві ситуації, що виникають. Саме тому на педагогах, шкільних психологах, соціальних педагогах, наставниках підростаючого покоління й передусім на самих учнях, які вступають у життя, лежить величезна відповідальність, пов'язана з входженням сучасної людини у світ професій в умовах ринку праці. Виконання цієї роботи, метою якої є передусім особистісне зростання та розвиток учнів, передбачає можливо більш повне й усебічне використання всього арсеналу накопичених у психології та педагогіці, соціальній педагогіці даних, засобів і методів⁶.

Варто зазначити, що на цьому етапі дослідження поняття «конкурентоспроможна особистість», «соціально-успішна людина» є базисним, що вимагає конкретизації змісту цієї категорії. Сучасна конкурентоспроможна, соціально-успішна людина має бути всебічно розвиненою, ініціативною, підприємницькою, повинна володіти великим запасом знань, умінь, навичок, способами діяльності (ми наголошуємо на цьому), щоб бути затребуваною в умовах нестабільності ринку праці. Ми згодні з більшістю дослідників і припускаємо, що соціально-успішною можна вважати людину, яка володіє сукупністю якостей, що зумовлюють способи мислення й поведінки ділової особистості⁷.

Звичайно, успішності потрібно довго й старанно вчитися, вона не приходить сама собою, без тривалої й кропіткої роботи над собою – своїм характером, освітою, здібностями, звичками. Цю роботу із самовиховання, самоосвіти, саморозвитку кожен виконує самотійно, але, безперечно, у порівнянні себе з іншими, у процесі взаємодії з ровесниками, батьками, педагогами, незнайомими людьми. Школа загалом і соціальний педагог зокрема повинні допомогти старшокласникам у цій роботі – роботі над собою, саморозвитку⁸.

Аналіз реальної практики діяльності соціального педагога із соціально-професійної орієнтації учнів дав нам змогу стверджувати, що необхідно створити в школі таке соціально-педагогічне середовище, яке дасть можливість школяреві по-новому оцінити власні здібності й

⁶ Психологическое сопровождение выбора профессии : научно-методическое пособие / под ред. Л.М. Митиной ; сост. Л.М. Митина, Л.В. Брендакова, И.В. Вачков, И.Н. Грызлова и др. 2-е изд., испр. Москва : Моск. психол.-соц. ин-т : Флинта, 2003. С. 37.

⁷ Чабан Н. І. Формування морально-вольових якостей ділової людини у старшокласників : монографія. Херсон : Вид-во ХДУ, 2004. С. 13.

⁸ Школа социального успеха (Прогнозы. Ожидания. Действительность) / под общ. ред. Н.А. Реуцкой, Н.А. Рототаевой. 4-е изд. Москва : Изд-во МГУП, 2000. С. 13.

домагання, активізувати особистісні ресурси для вибору суб'єктивних стратегій саморозвитку та професійної самореалізації.

Цілком очевидно, що конструювання соціально-педагогічної взаємодії всіх учасників навчання та виховання в школі буде ефективнішим, якщо цей процес спиратиметься на кваліфіковану підтримку та допомогу соціального педагога. Тобто ми відводимо в цьому процесі соціальному педагогові роль організатора та координатора.

Створена нами система є відкритою, соціально-педагогічною, поліструктурною, діяльнісною системою, яка динамічно розвивається (зміна властивостей у часі) і в межах якої здійснюється цілеспрямований процес формування та розвитку якостей сучасної конкурентоспроможної особистості, що є умовою успішної трудової соціалізації, визначення молоддю свого місця, ролі й характеру стосунків з людьми, природою, державою.

Розроблення системи діяльності шкільного соціального педагога із соціально-професійної орієнтації учнів передбачає обґрунтування всіх її складників: мети, об'єкта й суб'єкта, змісту, організаційних форм і методів.

Профорієнтаційна робота повинна забезпечувати організацію розвивальної діяльності старшокласників, яка базується на взаємодії двох їхніх ролей – суб'єкта виховання й суб'єкта самовиховання, хоча друга не завжди усвідомлена юною особистістю. Як повноправний суб'єкт школяр самостійно будує й реалізує свою діяльність у системі суспільних відносин, набуваючи власного досвіду свідомого користування заданими нормами поведінки⁹. Отже, метою створеної системи є формування та розвиток конкурентоспроможної соціально-успішної особистості як суб'єкта професійного самовизначення і трудової соціалізації.

Об'єктом як першим основним компонентом системи соціально-профорієнтаційної діяльності соціального педагога є учні десятих – одинадцятих класів сільських шкіл і шкіл невеликих міст. Щодо вікових особливостей об'єкта пропонованої системи, то вітчизняні психологи відзначають, що рання юність – вік формування самосвідомості, характеру й життєвого самовизначення. У віці ранньої юності відбувається переорієнтація самосвідомості зі світу власних переживань і пізнання себе в системі взаємин із людьми на пошук і виділення свого місця в житті, самовизначення як члена суспільства¹⁰.

⁹ Чабан Н.І. Формування морально-вольових якостей ділової людини у старшокласників : монографія. Херсон : Вид-во ХДУ, 2004. С. 35.

¹⁰ Матвиевский В.Я. Востребованность школьника, или как стать ресурсным. Москва : БИФ «Инновац. образ. центр», 2001. С. 49.

Суб'єктом як другим основним компонентом профорієнтаційної системи є соціальний педагог як організатор і координатор діяльності адміністрації школи, психолога, класного керівника, учителів-предметників, представників організацій і підприємств, навчальних закладів різних рівнів акредитації, батьків старшокласників.

Уважаємо за доцільне виділити такі інтегральні утворення особистості, які впливатимуть на успішність професійного життя старшокласників у майбутньому та які є базисними для дослідження: спрямованість (переконання, мотивація); самосвідомість (потреба в самореалізації); відповідальність (соціальна готовність, ділове співробітництво); асертивність (активність особистості).

Виходячи із цього, за змістом профорієнтаційну діяльність соціального педагога зі старшокласниками закладу загальної середньої освіти розподілено на чотири етапи: ціннісно-мотивувальний, рефлексивний, практично-проектувальний і діяльнісний. Кожен з етапів вирішує основне завдання пропонованої системи – соціально-успішна людина через формування та розвиток чотирьох інтегральних якостей затребуваної особистості. У роботі ми орієнтуємося на модель професійного розвитку, розроблену колективом учених під керівництвом Л. Мітіної. Ця модель передбачає, що людина здатна вийти за межі безперервного потоку повсякденної практики, побачити свою діяльність загалом і перетворити її на предмет практичного втілення в реальну дійсність. Цей прорив дає можливість стати господарем становища, повноправним автором, який конструє своє теперішнє й майбутнє.

Ціннісно-мотивувальний етап хронологічно збігається з першим семестром десятого класу й вирішує такі завдання: інформування учнів про конкурентоспроможність, соціальну успішність, про умови, чинники й результати їхнього розвитку; діагностування особливостей особистісного розвитку, спрямованості, самосвідомості, відповідальності й упевненості, перешкод, які заважають успішному усвідомленому самовизначенню. Охарактеризуємо спрямованість особистості як провідну інтегральну якість, яку ми розвиваємо в старшокласників на ціннісно-мотивувальному етапі. Діяльність особистості визначають насамперед її потреби. На їх основі розвиваються певні інтереси. Разом із тим у більшості випадків людина не може задовольнити всі свої потреби й тому вимушена надавати перевагу або потребам, або інтересам. Цю перевагу визначає спрямованість особистості¹¹.

¹¹ Скиба М.С., Коханко О.М. Теорія і практика професійно-орієнтаційної роботи з молоддю : навчальний посібник. Хмельницький : ХНУ, 2007. С. 76.

Рефлексивний етап за часом припадає на другий семестр десятого класу й має такі завдання: активізація самопізнання та самовивчення; сприяння накопиченню нової інформації старшокласника про себе, про свої професійні можливості, про інших; створення умов для формування позитивної самооцінки (робота з педколективом і батьками); допомога старшокласникам відчувати прагнення до самореалізації. Фундаментальною умовою розвитку інтегральних характеристик особистості є усвідомлення нею необхідності зміни, перетворення свого внутрішнього світу й пошук нових можливостей самоздійснення в професійній діяльності, тобто підвищення рівня професійної самосвідомості. За С. Рубінштейном, проблема самосвідомості є передусім проблемою визначення свого способу життя. Самосвідомість – це динамічна система уявлень людини про саму себе, усвідомлення нею своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей, самооцінка цих якостей, а також суб'єктивне сприйняття зовнішніх чинників, що впливають на неї. Самосвідомість – це усвідомлення себе в кожному з трьох просторів життєдіяльності: у системі своєї діяльності, у системі спілкування й у системі власної особистості¹².

Третій етап профорієнтаційної діяльності соціального педагога ми назвали практично-проєктувальним, за часом – це перший семестр одинадцятого класу. Він передбачає допомогу старшокласникам в усвідомленні власних способів мислення, діяльності, особистісних властивостей шляхом спостереження, протиставлення, інтерпретації поглядів, позицій, способів і прийомів сприйняття й поведінки; формування вмінь робити вибір і приймати рішення діяти, відчуття своєї незалежності й здатності змінити власне життя в чомусь принциповому, важливому; моніторинг соціально-професійного розвитку (контроль сформованості професійно важливих якостей); організацію особистісного проєктування, в основі якого лежить проєкт соціально-професійного зростання старшокласника в межах актуального та потенційного майбутнього. На практично-проєктуальному етапові відповідальність є тією інтегральною характеристикою, яку ми повинні розвивати й формувати. Відповідальність постає як результат інтеграції всіх психічних функцій особистості: суб'єктивного сприйняття навколишнього середовища, оцінювання власних чуттєвих ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку, волі.

¹² Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности. 2-е изд., стер. Москва : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. С. 10.

На четвертому – діяльнісному – етапі (другий семестр одинадцятого класу) старшокласники презентують проєкт свого професійного життя, який за сутністю є не лише вибором майбутньої професії, а й результатом соціального становлення особистості. У цьому полягає принципова різниця профорієнтаційної діяльності соціального педагога й традиційних підходів до професійної орієнтації в школі. Цей етап вирішує такі завдання: надання реальної можливості самоствердження старшокласників через включення в особистісно-значиму й соціально-схвалену діяльність; відпрацювання вмінь здійснювати самостійний, усвідомлений вибір на основі всебічного аналізу й прийняття за нього відповідальності; відчуття впевненості у своїх силах і можливостях щодо професійного самовизначення; набуття культури поваги однієї людини до іншої; формування власного професійного плану й розвиток здатності до його реалізації; самоусвідомлення кожним ефективних засобів діяльності, спілкування й поведінки загалом.

Не порушуючи логіки викладу матеріалу, конкретизуємо смисловий зміст асертивності як інтегральної якості соціально-успішної людини. Асертивна поведінка передбачає, що людина знає, чого вона хоче й чого не хоче в конкретній ситуації. Асертивність як якість особистості визначає не лише особливості поведінки, а й адекватний емоційний стан. Вона тісно переплетена з упевненою соціальною поведінкою. Соціальна поведінка – це спосіб здійснення життєдіяльності особистості чи групи людей. Соціальна поведінка виражає ставлення особистості до об'єктивних чинників життя, до самої себе, це засіб самореалізації особистості. Причому йдеться про такий ланцюжок життєвих рішень і вчинків, які виходять «назовні» у вербальній (через мовлення, слова) чи діяльній (як сукупність конкретних вчинків) формах. Діяльна форма може бути виявлена й в активності, і в пасивності аж до бездіяльності, яка теж є ніщо інше, як позиція, вчинок, що вимагає попереднього усвідомленого особистісного вирішення¹³.

Систему діяльності соціального педагога із соціально-професійної орієнтації старшокласників упроваджено в чотири етапи протягом чотирьох семестрів через створений Центр формування та розвитку якостей успішної особистості в межах навчально-виховної системи закладу загальної середньої освіти й паралельно за трьома напрямками: робота з педколективом, зі старшокласниками та їхніми батьками. На кожному етапі реалізовано специфічні соціально-орієнтовані профорієнтаційні форми й методи.

¹³ Кирьякова А.В. Теория ориентации личности в мире ценностей : монография. Оренбург : ОГУ, 1996. С. 125.

Робота з педагогічним колективом передбачала спеціальну підготовку педколективу в контексті профорієнтаційної роботи, роз'яснювальну роботу, консультації, засідання експертів, загальні збори, круглий стіл. Робота з батьками полягала в наданні необхідної інформації та рекомендацій щодо правильного підходу до старшокласника в процесі його соціально-професійного самовизначення через психолого-педагогічний практикум, тематичні батьківські збори, спільні творчі завдання, загальні збори. Робота з учнями полягала у формуванні суб'єкта професійного самовизначення і трудової соціалізації через індивідуальні, групові й масові форми роботи, що відповідали завданням кожного з чотирьох етапів.

На першому етапі впроваджено скриню очікувань, факультативний профорієнтаційний курс, тематичну дискотеку, шкільну газету, індивідуальні консультації. Форми й методи другого етапу: психологічний тренінг усвідомлення, соціально-значимі справи, ділові ігри, спеціально організована дискусія, щоденник життєвих вражень. Третій етап був проєктувальним і передбачав упровадження таких форм і методів, як самостійна підготовка соціально-професійного проєкту, тренінг формування позитивної самооцінки й упевненості. Четвертий етап, результативний, містив релаксаційний тренінг, презентацію проєкту, круглий стіл і підсумкову святкову дискотеку.

Ефективність експериментальної системи діяльності соціального педагога із соціально-професійної орієнтації здобувачів загальної середньої освіти оцінено за розробленими нами критеріями: мотиваційно-ціннісним, когнітивно-операційним, конативно-компетентнісним та емоційно-вольовим, які визначають низький, середній і високий рівні сформованості інтегральних якостей соціально-успішної, конкурентоспроможної особистості. Визначаючи критеріальну базу, ми спиралися, по-перше, на змістове тлумачення поняття професійної орієнтації з огляду на сучасні вимоги ринкової економіки до особистості, по-друге, на сутнісну характеристику розробленої системи діяльності соціального педагога із соціально-професійної орієнтації учнів загальноосвітньої школи.

Розробляючи показники кожного з чотирьох критеріїв, ми виходили з позиції, що вони спрямовані на діагностування в старшокласників тієї чи іншої обґрунтованої нами інтегральної якості соціально-успішної, конкурентоспроможної особистості: спрямованості (мотиваційно-ціннісний критерій), самоусвідомлення (когнітивно-операційний), відповідальності (конативно-компетентнісний), асертивності (емоційно-вольовий).

Узагальнені результати експериментальної роботи щодо сформованості якостей соціально-успішної, конкурентоспроможної

особистості старшокласників представлено в таблиці 1. Порівняння попередніх і кінцевих даних контрольної та експериментальної груп свідчить, що результатом упровадження системи діяльності соціального педагога із соціально-професійної орієнтації є позитивна динаміка збільшення кількості старшокласників, у яких сформовано якості соціально-успішної, конкурентоспроможної особистості, яка простежується за всіма виділеними критеріями в представників експериментальної групи, різниця з контрольною групою становить від 40,7% до 50% на користь експериментальної групи.

Таблиця 1

**Динаміка сформованості якостей соціально-успішної,
конкурентоспроможної особистості в старшокласників
(високий рівень) (у%)**

<i>Якості соціально-успішної, конкурентоспроможної особистості</i>	<i>До експерименту</i>		<i>Після експерименту</i>	
	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>
Спрямованість	33,3	34,1	42,4	92,4
Самоусвідомлення	34,2	35,9	40,5	84,8
Відповідальність	38,8	39,2	46,2	86,9
Асертивність	38,7	35,6	43,4	91,2

Для підтвердження достовірності ефективності проведеного педагогічного експерименту використано t-критерій Стьюдента й критерій ϕ *Фішера.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз наукових досліджень показав, що сьогодні сама логіка соціально-економічного розвитку суспільства привела до принципово нового, ніж раніше, осмислення проблем профорієнтаційної роботи в сучасному закладі загальної середньої освіти, викликала зміни в сутнісному розумінні феномена профорієнтації, що вимагає не лише наукового розроблення цих проблем на загальнотеоретичному рівні, а й практичного розв'язання їх засобами психологічної та педагогічної наук.

Технологію впровадження розробленої системи діяльності соціального педагога із соціально-професійної орієнтації старшокласників здійснено в чотири етапи, кожен із яких вирішував основне завдання запропонованої системи – соціально-успішна людина через формування та розвиток чотирьох інтегральних якостей

затребуваної особистості: спрямованості, самоусвідомлення, відповідальності, асертивності. Профорієнтаційні форми й методи кожного етапу розроблено відповідно до поставлених завдань, що забезпечувало ефективність процесу профорієнтації загалом. У педагогічному експерименті використано інтерактивні профорієнтаційні форми й методи: соціально-психологічні тренінги, ділові профорієнтаційні ігри, метод «мозкового штурму», дискусії, проектування професійного зростання особистості в межах актуального та потенційного майбутнього тощо. Аналіз отриманих даних здійснено за такими критеріями: мотиваційно-ціннісним, когнітивно-операційним, конативно-компетентнісним та емоційно-вольовим, які визначають низький, середній і високий рівні сформованості інтегральних якостей соціально-успішної, конкурентоспроможної особистості.

Аналіз результатів експериментальної роботи, який свідчить про високу динаміку зростання показників з кожного критерію, слугує достатньою підставою, щоб уважати виконаними завдання дослідження й досягнутою його мету.

АНОТАЦІЯ

У статті наведено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової проблеми соціально-професійної орієнтації учнів сучасного закладу загальної середньої освіти. В основу концептуальних положень, що відбивають сутність та особливості цього процесу, покладено ідею про побудову й практичну реалізацію соціальним педагогом системи в цьому напрямі, яка відбиває соціально-педагогічний аспект трудової соціалізації учнів. Визначено сутнісну характеристику соціально-профорієнтаційної роботи соціального педагога в сучасній школі. Доведено, що необхідно створити в школі таке соціально-педагогічне середовище, яке дасть можливість школяреві по-новому оцінити власні здібності й домагання, активізувати особистісні ресурси для вибору суб'єктивних стратегій саморозвитку та професійної самореалізації. У результаті дослідження теоретично обґрунтовано систему діяльності соціального педагога із соціально-професійної орієнтації здобувачів загальної середньої освіти, розкрито її структурні компоненти. Метою створеної системи є формування та розвиток соціально-успішної, конкурентоспроможної особистості як суб'єкта професійного самовизначення і трудової соціалізації. За змістом профорієнтаційну діяльність соціального педагога зі старшокласниками закладу загальної середньої освіти розподілено на чотири етапи: ціннісно-мотивувальний, рефлексивний, практично-проектувальний і діяльнісний. Установлено, що процес

соціальної профорієнтаційної діяльності соціального педагога з учнями сучасної школи проходить набагато ефективніше, якщо його організовано як педагогічну систему.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джюра О.Д. Освіта в системі факторів професійного самовизначення особистості : автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2004. 19 с.

2. Кирьякова А.В. Теория ориентации личности в мире ценностей : монография. Оренбург : ОГУ, 1996. 188 с.

3. Матвиевский В.Я. Востребованность школьника, или как стать ресурсным. Москва : БИФ «Инновац. образ. центр», 2001. 128 с.

4. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности. 2-е изд., стер. Москва. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. 400 с.

5. Психологическое сопровождение выбора профессии : научно-методическое пособие / под ред. Л.М. Митиной ; сост. Л.М. Митина, Л.В. Брендакова, И.В. Вачков, И.Н. Грызлова и др. 2-е изд., испр. Москва : Моск. психол.-соц. ин-т : Флинта, 2003. 184 с.

6. Скиба М.Є., Коханко О.М. Теорія і практика професійно-орієнтаційної роботи з молоддю : навчальний посібник. Хмельницький : ХНУ, 2007. 322 с.

7. Столяренко Л. Педагогическая психология : учебное пособие. Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. 543 с.

8. Чабан Н.І. Формування морально-вольових якостей ділової людини у старшокласників : монографія. Херсон : Вид-во ХДУ, 2004. 100 с.

9. Школа социального успеха (Прогнозы. Ожидания. Действительность) / под общ. ред. Н.А. Реуцкой, Н.А. Рототаевой. 4-е изд. Москва : Изд-во. МГУП, 2000. 65 с.

Information about the author:

Otroshchenko N. L.,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Social Pedagogy

Luhansk Taras Shevchenko National University

1, Gogol Square, Starobilsk, Luhansk region, 92703, Ukraine